

Роберт МИХАЈЛОВСКИ

НОВИ ПОДАТОЦИ КОН МЕСТОПОЛОЖБАТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ ГРАД БИТОЛА

Клучни зборови: *Битола, Пелагонија, Гаврил Радомир, Јован Владислав, Сунгур Чауш џамија, Безистен, Хераклеја.*

Апстракт: *Целта на оваа студија е убицирањето на средновековното епископско седиште на Битола. За таа цел се користени резултатите на досегашните археолошки истражувања, историските извори и неколкуте византиските печати откриени во последните децении.*

Лоцирањето на местоположбата на средновековниот град Битола покрај археолошките истражувања под наслов ‘Убикација на средновековна Битола (7.-14.век)’¹ добива нови податоци од епиграфиката на сигилографските пручувања. Тие фрлаат нова светлина врз историските записи на византискиот хроничар Јоан Скилица околу настаните по смртта на царот Самуил во 1014 година. На 24 октомври ромејскиот цар Василиј II кој логорувал кај Мосинопол разбрал за смртта на цар Самуил и за крунисувањето на неговиот син Гаврил Радомир. Искористувајќи ја политичката нестабилност тргнал со војската за да го уништи наследникот. Главна цел му била битолската резиденција на новиот цар и затоа тој марширал од Солун преку Воден преку римскиот пат Виа Егнација кон Битола. Пристигнувајќи во пелагониската област со брза акција го запалил царскиот дворец на Гаврил Радомир во Битола (ἐν Bouteliō), но поради военните дејства, ја оставил градската тврдина и заминал кон освојувањето на Прилеп и Стипион.²

¹ Проект под покровителство на Институтот за старословенска култура во Прилеп. Т. Јанакиевски, *Убикација на средновековна Битола (VII и XIV век)*, Прилеп 2003.

² Византијски извори за историју народа Југославије, (Ј. Ферлуга, Б. Ферјанчић et alii) vol.3, (1966), 112; Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum, ed. I. Thurn, CFHB 5, Berlin 1973, 461; B. Flusin, J-C Cheynet, Jean Skylitzes: *Empereurs de Constantinople*, Paris 2003;

Од 1015 година за царот Гаврил Радомир Битола станала втора престолнина (Βασιλεία),³ додека градот Охрид останал како главно црковно и царско седиште. Битола била една од ‘внатрешните тврдини’ во царството на Гаврил Радомир, како и централна база за раководење со воените операции.⁴ И за царот Јован Владислав утврдната битолска крепост на реката Драгор имала исто значење бидејќи подградието на Охрид било завземено од византиската војска, додека горната тврдина сеуште останала неосвоена.⁵ Во Битола бил главниот воен штаб на Виа Егнација од каде се вкрстувале правците кон Охрид и Преспа, Прилеп, Солун, како и кон областите на Железник и Мориово.

В.Златарски, *История на българската държава през средните векове*, т.I, София 1971, 704-707.

³ Ѓ. Заимов, *Битолски надпис на Иван Владослав самодържец български*, София 1970, 109. Според Заимова терминот ‘Василеја’ кај Скилица имал по широко значење и не означувал само престолница. Под поимот ‘Василеја’ се подразбирале крепости во кои престојувале владетелите при разните воени дејствија. Такви фортификации во пелагонската област се наоѓале, на пример, во Битола, Прилеп и Сетина.

⁴ Т. Томоски, ‘Како топонимот Манастир се наложил за втор назив на градот Битола’, Македонија низ вековите, градови, тврдини, комуникации, Скопје 1999, 463-466; М. Тефик, *Кратка историја битолског вилајета*, Браство XXVII, (превод Г. Елезовић), Београд 1933, 17; М. Цепенков, 1972, *Преданија*, книга 7, Скопје, 218/219. Не без причина Цепенков и Тефик ја нарекуваат тврдината ‘Бора кале’, бидејќи ‘Бора кале’ е тврдина во внатрешноста на самуиловото царство, а титулата ‘Бора Тархан’ му се давала на високите по ранг, управници на ‘внатрешните’ утврдувања.

⁵ P. Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgarslayer*, Cambridge 2003, 28-3; C. Holmes, *Basil II and the governance of empire (976-1025)*, Oxford 2005, 500.

Сл. 1, Авионска снимка на безистен и чаршијајрг

Од овој период потекнува мермерната ‘Битолската плоча’ пронајдена при уривањето на дамијата Сунгур Чавуш Беј која била првата дамија подигната во 1435 година, по освојувањето на градот во 1385 година и во неа била вградена мермерната плоча како праг на главниот влез.⁶ Според овој паметник на Јован Владислав, битолската тврдина била обновена во 1015-1016 година, врз постари темели.⁷ После загинувањето на цар Јован Владислав во 1018 година, пратениците од градовите Мороздвизд, Љипљан и Битола допатувале во Мосинопол предавајќи ги градовите на византискиот император Василиј II ‘Вулгароктонос’ како чин на покорност.⁸

Освен во територијалната администрација византискиот цар Василиј II извршил и реформа во

црковната организација. Според новите измени на црковната институција определени со Втората Хрисовула издадена во 1025 година, битолскиот епископ бил назначен за суфраган на охридскиот архиепископ, за што ја добил епархиската област која ги содржела местата Пелагонија, Прилеп, Дебреште и Велес, со 15 клирици и 15 парици.⁹ Оваа хрисовула укажува дека местото Пелагонија било во состав на епископијата која била со седиште во Битола. Но, за византиската црковна администрација, Пелагонија била наследничката на епископијата Хераклеја, која во одредени документи се именувала како ‘пелагониска’.¹⁰ Сочуван е мал број од имињата на битолските епископи од овој период за Битола како црковно средиште на пелагонската епархија.¹¹ За византиската даночна администрација пелагониската област и патот Виа Егнација биле извор на приходи и во Битола биле

⁶ Р. Михајловски, ‘Градот Битола/Манастир по османлиското освојување во 1385’, *Patrimonium. Mk*, том 12, 205-211.

⁷ Ѓ. Заимов, *Битолски надпис на Иван Владислав самодържец български*, София 1970, 33-34; В. Мошин, *Битолска плоча из 1017 године*, *Македонски јазик*, 17 (1966) 51-61.

⁸ С. Пириватрић, *Самуилова држава, обим и карактер*, Београд 1997, 120-129; S. Antoljak, *Samuel and his State*, Скопје 1985, 115-125; R. Mihajlovski, *Byzantine lead seals found during the archaeological excavations in 2009 at the fortress of ‘Kale’*, *Macedonian numismatic journal*, Македонски нумизматички гласник, 5 (2009) 145-157.

⁹ И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия*, том. 1, София 1924, 162. Според овој документ може да се заклучи дека Пелагонија и Битола во овој период се две одделни места, кои се близу едно до друго.

¹⁰ Т. Томоски, ‘*Butella civitas Pelagoniae*’, Македонија низ вековите, градови, тврдини, комуникации, Скопје 1999, 291.

¹¹ Р. Михајловски, 1993, *Преглед на христијанската историја на Пелагонија и архиепископите хераклејско-пелагониски до 1767 година*, Прилози на ДНУ-Битола, том 54-55, 3-16.

поставени службеници кои биле блиски на императорот. Еден значаен византиски оловен печат ни ја објаснува подобро оваа политичка ситуација.¹² Во превод натписот гласи: *Помогни му Госпoде на твојот роб Петар (Пардо) протоспатариј и царски куратор на Битола и Ѓавато.*

Печатот му припаѓал на царскиот куратор, протоспатариј, Петар (Пардо) кој бил финансов управител на Битола и на патната крепост Ѓавато. По византиското превземање на територијата тој ги контролирал преминот Ѓавато и управата со финансиите на Битола во периодот помеѓу 1018 и 1030 година. На овој печат се споменува црковно-словенското име на Битола, а ова веќе е третото споменување покрај хрониката на Јoан Скилица за дворецот на Гаврил Радомир од 1015 година, како и со битолската плоча на Јован Владислав од 1016 година. Од натписот на печатот може да се види дека неговото седиште е во градот Битола, а не во воената крепост Пелагонија, што наведува да се заклучи дека тоа се две одделни утврдени локации. Во натписот на печатот е особено важно дека се споменува и преминот Ѓавато (Игивату) на патот Виа Егнација, а тоа е стратешкиот проход што води кон Преспа и Охрид. Ѓаватскиот премин отсекогаш бил контролиран од утврдувањето на превојот, но и од тврдината Кастра-Никеја, чии остатоци се сочувани помеѓу денешните села Доленци и Кажани.¹³

Вториот византиски печат му припаѓа на Михаил Саронит, магистер и дукс на Западот. Овој печат е важен археолошки показател за стратешкото значење на Хераклеја и Пелагонија при востанието на Ѓорѓи Војтех и Петар Бодин во 1072 година. Во превод текстот гласи: Госпoде помогни му на Михаил Саронит, магистер и дукс на целиот Запад. Овој печат му припаѓа на војско-водачот Михаил Саронит бил назначен за дукс

Сл. 2, Плочата на Јован Владислав

на Западот после неуспехот на неговите претходници Никифор Карантин и Дамјан Даласин при проширувањето на востанието. Печатот на дуксот Михаил Саронит е од неговото писмо испратено до заповедникот на воената посада на Пелагониската тврдина, со логистички инструкции. На Косово поле, Михаил Саронит ја победил бунтовничката војска и ги заробил водачите, со што се завршило востанието на Ѓорѓи Војтех и Константин Бодин во 1072 година.¹⁴

Третиот оловен печат му припаѓа на Тодор Вестарх. При археолошките ископувања во Јени џамија беа откриени темелите на една средновековна базилика и пронајден накит, како и два ретки византиски оловни печати.¹⁵ На аверсот допојасната представа на Богородица со Исус на градите, а од другата страна врз реверсот е натпис: *Мајко божја помогни му на Теодор Вестарх од С...* Теодор Вестарх бил воен командант со висок воен чин, и бил активен во единаесеттиот век. Тој бил представник на финансиската управа со позиција помеѓу високите титули на магистер и вестес.

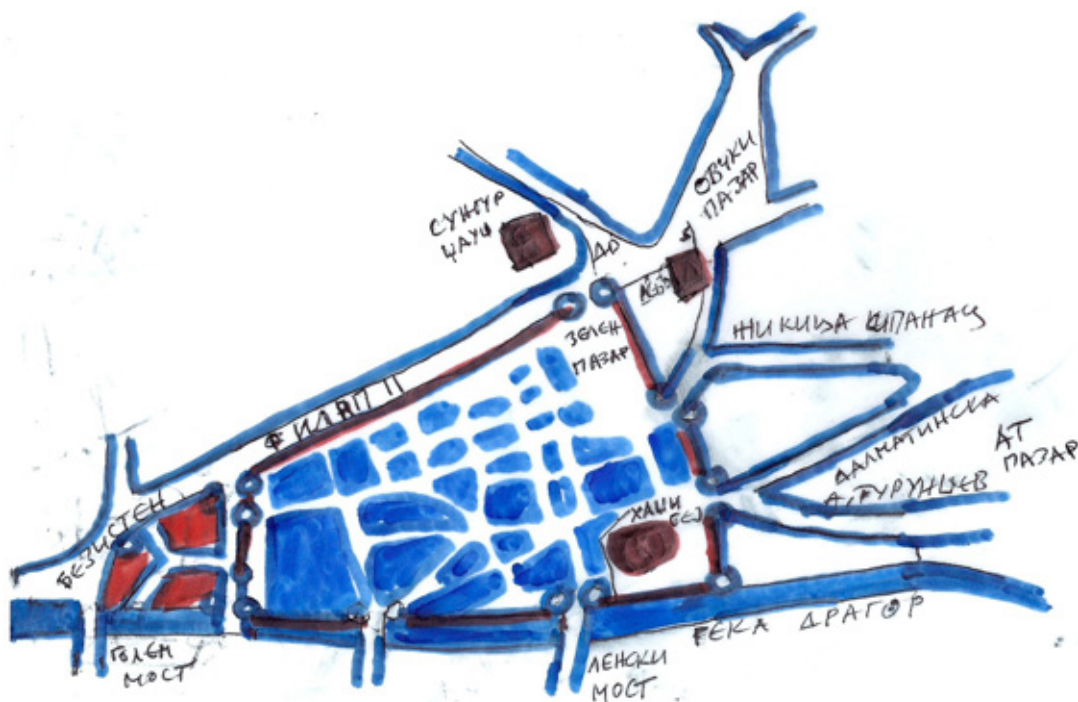
Четвртиот оловен печат му припаѓа на Ѓорѓи Манганес, прото-проедар и империјален секретар и е најден во тремот на Јени џамија. Тој датира од периодот после 1088 година и кон првата половина на дванаесеттиот век. На аверсот има иконографската представа на Свети Ѓорѓи, а на реверсот се сочувани пет редови од оштетен текст: *Амлета (Св. Ѓорѓи), сочувај ги пишувањата на Манганес.* Ѓорѓи Манаганес бил прото-проедар на Собо-

¹² W. Seibt, 'Ενα μιστηριώδες μολβδοβούλλο των αρχών του 11 αιώνα στα Ιωάννινα: ΚΟΥΡΑΤΩΡ ΒΗΤΟΛ (ΗΣ) ΚΑΙ ΗΓΙΩ (ΑΤΟΥ), ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ Β', Πρακτικά του Δευτέρου Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου, Преβεζа 2007, 583-586. (со целокупната наведена библиографија).

¹³ F. Papazoglou, *Les Villes de Macédoine à l'époque Romaine*, Athens, Paris 1988, 268-270; R. Mihajlovski, *Ante Pacem at Heraclea Lyncestis: from Constantine to Justinian, Nis and Byzantium*, 5, 179-189. Попатната тврдина Никеја (античката Паремболе) под ѓаватскиот премин била мал црковен и воен центар, за што сведочат базиликите кај месноста 'Суви ливади' и селото Рамна, како и утврдувањата во близината на селото Доленци и превалецот кај Ѓавато. Локалниот хоропископ Дионисиј присуствувал на соборот во Халкедон во 451 година заедно со хераклејскиот епископ Квинтилиј.

¹⁴ Византијски извори за историју народа Југославије, (Ј. Ферлуга, Б. Ферјанчић et alii) vol.3, (1966) 177-186.

¹⁵ Р. Михајловски, 'Битолската Јени џамија во светлината на најновите археолошки истражувања', *Patrimonium.MK*, 3-4, 5-6 (2008-2009) 183-188. (Со целокупната библиографија)

Сл 3, Мапа на средновековната палата и тврина

рот во Влахернската палата во Константинопол во 1094 година, и секретар на императорот Алексиј I Комнен.¹⁶

Обата печати од Јени џамија се во непосредна врска со базиликалниот објект откопан со археолошките истражувања укажувајќи дека овде имало канцеларија со архива. Овој објект е во близината на црквата Свети Великомаченик Димитрија која во османскиот период била главна црква во христијанскиот квартал ('Дабижив', подоцна 'Килисе' во 'Варош') на десната страна од Драгор, со резиденцијата на битолските епископи.¹⁷

Последниот оловен печат е на пелагонискиот епископ Стефан од 1150 година.¹⁸ На аверсот е представена фигурата на Богородица која седи

на престол, а чиј култ во комненскиот и палеолошкиот период бил почитуван како Богородица Пелагонитиса.¹⁹ Во превод текстот на печатот гласи: + Владиката пелагониски Стефан дејствува и ги потврдува проповедите за Божјото слово. Овој сигилографски документ го сочувал името и титулата на епископот на Пелагонија, Стефан, кој е единствениот познат владика од дванаесеттиот век.²⁰ Во писмата на Теофилакт од Охрид епископот е именуван како пелагониски, иако кај веќе споменатата царска хрисовула на императорот Василиј Втори епископот е битолски.²¹ Сепак, низ вековите името Пелагонија остана како ознака на православната митрополија, додека седиштето беше во Битола или Монастири-Манаст'р, чие име беше прифатено во византиското-османското црковно титулирање.²²

Преку епиграфските податоци се наметнува претпоставката за убикацијата на битолскиот средновековен град. Според Скилица дворецот/

¹⁶ J.-C. Cheynet, C. Morisson, W. Seibt, *Sceaux byzantin de la collection Henry Seyrig*, Paris 1991, 206; I. Jordanov, *Corpus of Byzantine seals from Bulgaria, Byzantine Seals with Family names*, vol. 2, Sofia 2006, 263.

¹⁷ Г. Филиповска Лазаровска, *Археолошки наоди од XIV и XV век од црквата Свети Димитрија во Битола*, Битола низ вековите, 3, (2000) 15-20; Р. Михајловски, *Битолскиот соборен храм Свети Димитриј низ вековите и неговата обнова во 1830 година*, Битола низ вековите, том 10, (2007) 43; Idem, *Прилози за проучувањето на храмот 'Свети Димитриј во Битола, Пелагонитиса*, том 7-8, (1999) 112-124; А. Стерјовски, *Постоеле ли населби Варош и Подградец во Битола*, Битола низ вековите, том 1 (1998) 39-44.

¹⁸ V. Laurent, *Le Corpus de sceaux de l'empire byzantine*, vol. V, V2, Paris 1965; A. Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis*, vol. I, Padova 1988, 441.

¹⁹ R. Mihajlovski, 2004, *The Cult of the Mother of God (Pelaginitissa) in the Bitola region*, *Byzantinoslavica*, vol. 62/1, 271-288.

²⁰ Р. Михајловски, *Преглед на христијанската историја на Пелагонија и архиереите хераклејско-пелагониски до 1767 година*, Прилози на ДНУ-Битола, том 54-55 (1993) 8.

²¹ Византијски извори за историју народа Југославије, (Ј. Ферлуга, Б. Ферјанчић et alii) vol.3, (1966), 354-355.

²² W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. III, Amsterdam 1967, 319.

Сл 4, Дамијата Сунгур Чавуш Беј

кулата на Гаврил Радомир биле надвор од тврдината и тие може да се претпостави дека биле околу битолската чаршија и во близината на Јени дамија. Дворецот имал централна позиција на битолската крстосница, која била околу денешниот Безистен, или во основите на денешниот чаршиски комплекс. При последната реконструкција и ревитализација на битолскиот Безистен се увидело дека во источниот дел темели од постара градба постоеле која е можеби по-старата зграда од петнаесеттиот век од османскиот везир Давуд Паша Узунчаршили, на местото на некогашниот дворец на царот Гаврил Радомир.²³ (Сл. 1)

²³ Р. Петкова, 'Битола во XIV и XV век', Битола низ вековите, том 3 (2000) 21-25; З. Алтипармаков, Н. Георгиева, *Стара битолска чаршија, историско урбан развој, урбано архитектонски карактеристики*, (Le Vieux Bazaar de Bitola, Histoire du développement urbain, Caractéristiques architecturales et urbain), Битола/Bitola 2013, 18-19. При реконструктивните зафати и санацијата е утврдено дека е лоциран на масивни фундаменти од постар објект. Извештајот за археолошките ископувањата на безистенот би придонесол кон понатамошното расветлување. Овој безистен бил опишан од Евлија Челеби, но бил и обновуван во деветнаесеттиот век. И. Емин, Евлија Челебија во Македонија, Скопје 2007, 22.

²⁴ И.И. Срезневский, *Материалы словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, т. 2, Санктпетербург 1895, 511; С. Романски, *Имената на някои*

Името на градот, Обитель, освен со значење како манастирско братство може да означува и епископија или област подчинета на епископот, но може да означува и парохиија и живеалиште.²⁴ Уште во времето на побожниот бугарски цар Петар (927-965), овде била основана манастирска заедница (како продолжение на хераклејската чиј епископат бил запишан во базиликалниот олтар на Свети Ахил, Преспа во единаесетти век) за борба против богомилската вера.²⁵

Во средновековието, градчето (Polis) прераснало во тврдина (Kastron), бидејќи средновековна Битола била поставена на главна раскрсница, крај реката која служела за снабдување со свежа вода. Такви укрепувања имале и средновековните градови Воден, Костур, Верија, Охрид и Солун.²⁶ Покрај природната заштита од околните планини околу Хераклеја и Битола, важна одбрамбена уло-

македонски градове, Битола, Македонски преглед, кн. 4, София, 1929, 63-70.

²⁵ D. Obolensky, *The Bogomils, a study in Balkan Neo-Manicheism*, Twickenham 1948, 112; R. Mihajlovski, 'Bogomils on the Via Egnatia and in the Valley of Pelagonia: Geography of a Dualist Belief', Byzantium, its neighbours and its cultures: Diversity and Interaction, XVIIIth Biennial conference, 20-21 July, 2012, Macquarie University.

²⁶ N. Bakirtzis, 'The practice, perception and experience of Byzantine fortification', *The Byzantine World*, (ed. P. Stephenson) Abington, New York, 2010, 352-371.

га имале и околните утврдувања како кај Прилеп, Ѓавато, Сетина, Стрежево, Цапари и Граешница, потоа манастирските утврдувања како што биле Буковскиот, Трескавечкиот, Драгошкиот и ‘Кале Баир’ северно од Битола. Последниот го привлекува вниманието со својата енигматична положба и специфичната црковна градба.²⁷ Ова археолошко наоѓалиште се наоѓа на ридовите од Баирот и ја надгледува долината на реката Драгор со патот Виа Егнација. Било опколено со примитивни средновековни земјено-дрвени бедеми, а црквата била со масивна структура од 23, 6 метри должина и 20, 16 метри ширина. Монументалната црковна градба била од преоден тип на крстовидна куполна базилика со три апсиди на исток и две фланкирни кули на запад. Овој манастирски комплекс би имал важна улоги во разјаснувањето на средновековиот синцир на утврдувања околу Битола познати како ‘Бора Кале’, некогаш проучувани од Ѓорче Петров.²⁸

Според археолошките докази битолските манастири и цркви биле вон градските сидишта, од десната страна на Драгор каде била локацијата на ‘Варош’, додека од левата страна на реката кон главна патна артерија на улицата ‘Илинденска’. Дел од подградието било кон Ат-Пазар, а под него е сочуван топонимот на месноста Шехералти (Подградие). Самата крепост ја опфаќала денешната стара чаршија од Безистенот до зелениот пазар, од ‘Ленски мост’ до улицата Филип Македонски, каде беше влезната порта, до ширината каде некогаш беше џамијата Сунгур Чавуш беј. Поради тоа на таа локација и е најдена мермерната плоча на Јован Владислав, и не е донесена како што се претпоставува од повеќето истражувачи, од некое друго утврдување во близината.²⁹ (Сл.2)

²⁷ Г. Филиповска, П. Србиновски, *Преглед на археолошките истражувања на средновековниот период во Битола*, 1978-81, Зборник на трудови Завод за заштита на спомениците на културата, музеј и галерија 2-3 (1980-81) 111-121.

²⁸ Г. Петров, *Материјали по изучувањето на Македонија*, София 1896, 120; Љ. Лапе, ‘Податоци на Ѓорче Петров за старините на Скопскиот и Битолскиот округ’, Зборник посветен на Димче Коцо (1967-1974), том VI-VII, Скопје 1975, 107-113; Д. Рабованов, ‘Раносредновековни крепости от югозападните земи на првото българско царство’, Епоха, историческо списание, 1-2, В.Търново (2007) 79-100.

²⁹ И. Микулчиќ, *Средновековни градови и тврдини во Македонија*, кн. 4, Скопје 1996, 139-142; К. Ациевски, Пелагонија во Средниот век, (од доаѓањето на Словените до паѓањето по турска власт), Скопје 1994, 52-53; Е. Манева, *Прилог кон решавање на убикацијата на средновековниот град Битола*, Историја, том

С. 5, Изглед на чаршијата

Може да се претпостави дека овде и беше една од влезните порти во тврдината на Јован Владислав, бидејќи пред уривањето на овој дел од чаршијата за да се изгради станбен комплекс, овде веќе постоеја големи порти од еден ан кои ја следеа стариот распоред. А и самата џамија Сунгур Чавуш била преизградена во 1435 година и била лоцирана околу стотина метри кон север, крај долниот Дрвен пазар и Овчкиот пазар.³⁰ Ако тврдината на Јован Владислав се наоѓала во основите на комплексот на старата чаршијата, тогаш плочата на Јован Владислав би била поставена на северниот влез во тврдината близу до Сунгур Чавушовата џамија. Оваа плоча носи натпис со историски комеморативен карактер, но има апотропејско значење повикувајќи ја заштитата на

XXII/2, Скопје 1986, 267-274; С. Тодоровски, *Археолошки наоди од среден век во ареалот на Битола*, Скопје 2002, 27-28.

³⁰ К. Томовски, ‘Амамот Дебој во Битола’, Зборник посветен на Димче Коцо (1967-1974), том VI-VII, Скопје 1975, 263-270; Р. Михајловски, *Неколку османлиски споменици од Битола*, Културно наследство, 26-27, (2001) 65-70.

Богородица и двата врховни апостоли Петар и Павле.³¹ Важно е да се спомене дека охридскиот архиепископ Димитар Хоматијан пишува дека на почетокот на тринаесеттиот век постоел манастир на Светите Апостоли во Битола со свој архимандрит.³² Можеби овој манастир се наоѓал при влезот во битолската градска тврдина, некаде околу подоцнежната џамија Сунгур Чавуш?

Неколкуче сочувани имиња на пазариштата како: Овчки, Дрвен, Житен, Пекмез, Зелен, Ат пазар и Ленски пазар се лоцирани околу сидините на битолската тврдина, како што било вообичаено во средновековието. Прво споменување за османската чаршија наоѓаме во вакафнамата на најстарата џамија Атик или Ески, односно Сунгур Чавуш-беговата која е изградена во 1435 год, во неа се наведува дека ктиторот за одржување на објектот ги завештал приходите од сите 25 куќи, анови и дуќани на просторот од Чира пазари (Пазар за борини) па сè до Ченгел каракол (Ноќната стража) која се наоѓала на излезот од градот во близината на училиштето 'Тодор Ангелески', во правецот кон патот за Прилеп.³³ (Сл. 3)

Од 2004 година под раководството на археологот Гордана Филиповска Лазаровска беа извршени археолошки ископувања при што на локалитетот во западниот дел на пазарот беа најдени масивни основи од сидишта со правец север-југ кои уште повеќе ги потврдуваат горе наведените предпоставки.³⁴ Овој сид е во правец кон можната северна порта од тврдината, кон некогашната Сунгур Чавуш џамија. Можно е дека тука некаде завршуваа градските сидини или постоела некоја поголема зграда од утврдувањето. Би требало да се спомене дека денешната битолска чаршија била преизградена од тврд градежен материјал по големите пожари во 1834, 1863 и 1897 година кои наполно ја уништиле најстарата османска чаршија. После големите пожари, врз старата улична мрежа биле изградени новите дуќани и магази, од тврд ма-

теријал и со употреба на постоечкиот материјал од најстарите објекти. И кејот на реката Драгор во деветнаесеттиот век бил изграден со овој камен, наместо дотогашното нерегулирано корито на реката. Во големите чаршиски комплекси како што биле џамијата и медресата на Хаџи Беј, Дебој амам, џамијата Сунгур Чавуш, Безистенот, Синагогата и еврејскиот амам биле вградени градежни материјали од старата битолска тврдина.³⁵ (Сл. 4)

Во историскиот патопис на Вилијам Тирски, пратеникот на ерусалимскиот крал Амалрих пишува дека Вилијам се сретнал со византискиот император Мануил I Комнен во 1153 година, во пелагонската провинција, во градот Битола, (In provintia Pelagonia, in civitae quae vulgo dicitur Butella).³⁶ Според описот средбата се одиграла на локацијата на средновековната Битола, која во овој период е развиен град со епископско седиште, во провинцијата Пелагонија.³⁷

Всушност овде се поставува прашањето за византиската военна база на Комнените позната под името Пелагонија, која е на врвот на ридот над хераклејскиот утврден акрополис, и која е сосема независно утврдување од средновековната градска крепост на Битола. Темелите на оваа фортификација се денес сокриени во локацијата каде беше инсталиран военниот радар на гарнизонот на Југословенската народна армија. Овој рид го носи името Кодру (топоним кој во тракискиот и влашкиот јазик значи шума, рид, плоштад)³⁸ чиј врв доминира над ридот Тумбеки (Тумбе кафе). Во османскиот период ова место беше познато и како 'Табије' – (топоним кој на турски јазик значи 'тврдина'), според битолскиот османски историчар Мехмед Тефик.³⁹ Во деветнаесеттиот век камениот материјал од тврдината беше преупотребен за изградба на масивните военни касарни, 'Белата' и 'Црвената', военната школа и 'Џепането', како и меѓите на околните лозја.

³¹ Р. Михајловски, *Преглед на христијанската историја на Пелагонија и архиепископите хераклејско-пелагониски до 1767 година*, Прилози на ДНУ-Битола, том 54-55 (1993) 6-8. Предпоставка дека во близината на градската порта се наоѓала и црква посветена на Светите Апостоли.

³² R. Mihajlovski, *Heraclea, Pelagonia and Medieval Bitola: an outline of ecclesiastical history (6th-12th century)*, Folia Archaeologica Balkanica III, (2015), 347.

³³ Х. Калеси, *Најстарији вакуфски документи у Југославији на арапском језику*, Приштина 1972, 78-86.

³⁴ Благодарност до колешката Гордана Филиповска Лазаровска за помошта и информациите околу двата печати пронајдени во Јени џамија и за археолошките наоди од Зелениот пазар.

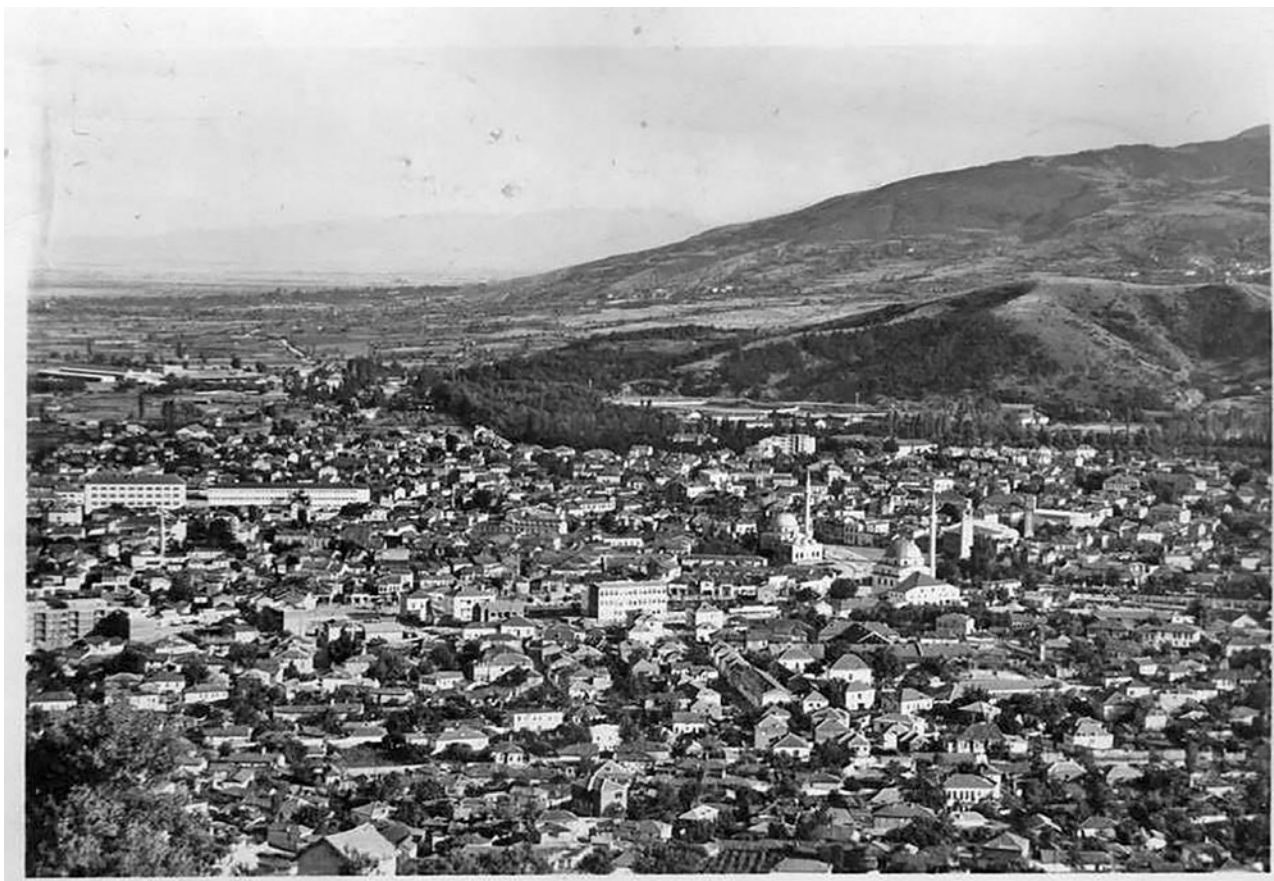
³⁵ Р. Момидиќ-Петкова, *'Развитокот на битолската чаршија (до II Светска војна)*, Зборник на трудови на заводот за заштита на спомениците на културата, музеј и галерија, Битола, том 4-5, (1983-84) 127-148.

³⁶ E. Babcock and A.C. Krey (translated by), *A History of Deeds done beyond the sea*, by William Archbishop of Tyre, vol. II, New York 1943, 347-349.

³⁷ Т. Томоски, *Градиштето на средновековната Пелагонија*, Македонија низ вековите, градови, тврдини, комуникации, Скопје 1999, 40.

³⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Romanian_words_of_possible_Dacian_origin

³⁹ М. Тефик, *'Кратка историја битолског вилајета'*, Браство XXVII, (превод Г. Елезовић), Београд 1933, 212.

Сл.6, Авионска снимка на ридот Кодру и градот

Според записите на визнтискиот хроничар Никита Хонијат на овој рид јужно од Битола беше сместена воената база и ловцискиот камп на византиските императори, Алексиј Комнин и Мануил Комнин. На византиските императори овој воен пункт им служеше за разузнавање за движењето на непријателските војски во регионот. Од околината се вршеше регрутирање на војници, се снабдуваше војската со коњи, жито и фураж. Византискиот император со свитата ловеше дивеч низ венецот на планините западно од Битола. Уште од античките времиња овие области беа познати по богатството на дивеч и шуми.⁴⁰

Според П. Магдалино кој пишува за периодот на владеењето на византискиот император Мануил Комнин кога патниците од Западна Европа патуваа по Виа Егнатија преку Драч, Пелагонија и Солун, за Константинопол. Амбасадорот на Фредерик Барбароса, монахот Вибалд од Стабило ненадејно починал во Пелагонија во 1158. Во преписката тврдината на Пелагонија е наведена како 'castro Pelagoniae'.⁴¹

⁴⁰ Choniates Nicethas, *Historia Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, vol. XI/2, Berolini i Novi Eboraci 1975, 69.

⁴¹ Fontes rerum Byzantinarum, fasc.let 2, ed. W. Pregel, (St Petersburg 1892-1917, repr. Leipzig 1982) 315-

Во периодот помеѓу дванаесеттиот и четрнаесеттиот век оваа тврдина била воен пункт кој заради стратегиската важност бил освојуван и преосвојуван помеѓу Византија и крстоносците на Боемунд во 1082 година. Крепостата била освоена од самостојниот владетел Добромир Хрс и од Мануил Камица до 1201 година, а подоцна и од Стрез до битката кај Пелагонија во 1211, кога тврдината била вратена назад на Византија. Од 1215 година била превземена од Епирското кралство на Тодор Дука Ангел, но во 1230 година била освоена од бугарскиот цар Иван II Асен (1218-1254) кој владеел со територијата за подолг период, а Битола била именувана под своето словенско име. Епирската армија пак ја освоила Пелагонија околу 1246 година. Никејскиот цар Јован III Дука Ватац (1222-1254) ја преосвоил територијата во 1252-53 година, но епирскиот владетел Михаил II Ангел (1230-1268) ја превзел заедно со клучната тврдина на Прилеп во 1257-58 година. Во 1259 година во близината на тврдината Палагонија кај селата Забрдени и Баница се одиграла решавачката Пелагониска битка помеѓу Никејската византиска армија против бројно надмоќната коалиција на епирците и латинските владетели. Со

316; P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos*, 1143-1180, Cambridge 1993, 137.

оваа решавачка битка во која победила никејската византиска армија со стратегијата на куманските стрелци и генералите на Михаил VIII Палеолог бил превземен Цариград од крстоносците. Во овој немирн период тврдината на Прилеп добила голема стратешка важност. Според хрониката на византискиот историчар Акрополит (1217-1282) името 'Хераклеја' или 'Пелагонија' биле во употреба за местото кое било квалифицирано како 'хорион' (мало градче или село), поради што прилепската крепост заедно со подградието Варош доживеале голем развој.⁴² Византиската власт времено ја изгубила прилепската и битолската област кога таа потпаднала под власта на српскиот крал Стефан Урош II Милутин (1282-1321). Сепак, тврдината на Пелагонија била вратена пак во границите на византиската империја околу 1330 година и одиграла мала улога во граѓанската војна помеѓу византиските цареви Андроник II и Андроник III.⁴³ Подоцна Битола била пограничен град помеѓу Византија и средновековна Србија и подоцна била присоединета во цар Душановата држава, до неговата смрт во 1344 година. Околу 1366 година, Пелагонија и Битола биле превземени од кралот Волкашин и неговиот син, принцот Марко и приклучени во нивното кралство. Во 1385 година Битола била освоена од османската армија на Тимурташ Паша. Поради неколку дневниот отпор на битолското население тврдината 'Бора кале' по освојувањето била целосно разурната, додека тврдината Прилеп останала под управата на принцот Марко до 1395 година, по неговото загинување во битката кај Ровине.⁴⁴

При освојувањето во 1385 година била разурната и градската тврдина на реката Драгор, со чиј градежен материјал веројатно подоцна бил преизграден и комплексот на чаршијата заедно со Дебојот, Безистенот и џамиите на Сунгур Чавуш како и на Хаџи Беј.⁴⁵ (Сл. 5)

⁴² R. Mihajlovski, 'A Sermon about the Anti-Palamite theologian Gregorius Akyndinos from Prilep', Nis i Vizantija, Sixth Symposium in Nis, June 3.-5. 2007 (2008) 19-28; Idem, 'The Medieval town of Prilep', Basileia: essays on Imperium and Culture, in Honour of E.M. and M.J. Jeffreys, Byzantina Australiensia, vol. 17 (2011) 217-229.

⁴³ Ациевски, оп. цит. 163-176; К. Сидовски, 'Битола и битолско во XIV век до потпаѓањето на под турска власт', Битола низ вековите, том III, 7-13.

⁴⁴ Р. Михајловски, *Градом Битола/Манастир по османлиското освојување во 1385*, Patrimonium. Мк., том 12, 205-214.

⁴⁵ Р. Петкова, 'Битола во XIV и XV век', Битола низ вековите, том 3 (2000) 21-25; Р. Михајловски, *Неколку османлиски споменици од Битола*, Културно наследство, 26-27, (2001) 65-70; 'The Sixteenth century

Втората претпоставка е дека ова била тврдината Пелагонија на ридот Кодру над Тумбе-кафе која била превземена во 1385 од Тимурташ Паша и била разурната, така да кога ја посетил во седуманесеттиот век од османскиот хроничар Хаџи Калфа видел дека "...тврдината е пуста." Понатаму Хаџи Калфа опишува дека од јужната страна на градот е пошумен рид (тоа е ридот 'Кодру' со тврдината Пелагонија) а предната страна е широко поле (Битолско поле). Од возвишението течат потоци кои кои наводнуваат делови од градот. Хаџи Калфа запишал во својот патепис 'Румелија и Босна' дека при нападот на Тимурташ Паша дворецот бил уништен (веројатно дворецот на реката Драгор во Битола).⁴⁶

Со векови тврдината Пелагонија заедно со епископскиот град Хераклеја било снабдувано со стариот римски водовод од планината Неолица.⁴⁷ Денес, на некои места се назираат и темелите од повеќе-аголните одбранбени кули. Позицијата на тврдината Пелагонија била стратегиски идеална: ги надгледувала населбите на Битола, Хераклеја и патот Виа Егнатија кој минувал од југ и одел кон запад. (Сл. 6)

Оваа урбанизација на областа на античката област Линкестида и поделбата на центрите на духовната и цивилната власт започнала уште со римската администрациска управа. Познато е дека римјаните подигале нови населби до веќе постоечките по-стари места. Особено со развојот на римската патна мрежа од која Виа Егнатија имала приоритет при изградбата на по-патните станици поради ефикасноста на военниот транспорт. Уште во римскиот и раниот христијански период градот Хераклеја носела епитет 'Пелагонија', но Пелагонија се јавува и како одделна населба 'Civitas' која што се однесувала како самостојна градска единица. Според францускиот истражувач L. Heuzeu кој понудил едно независно решение, а со кого и Ф. Папазоглу делумно се сложува, Хераклеја била градот на Линкестите, каде што се наоѓа и ден-денес, јужно од Битола. Но од 168 година пред н.е. откако римјаните ја завзедоја Македонија, тие со синоикизам на околните помали населби направиле нов град кого според староседелското население го нарекоја Пелагонија и кој станал центар на Четвртата македонска област. А можеби имало и преместување на населбата по-

mosques in Bitola/Toli Manastir, Patrimonium.MK, vol. 7-8 (2010) 351-366.

⁴⁶ Ѓ. Димовски-Цолев, 'Завладување на Битола од Турците', Битола низ вековите, том III, 27-38; Т. А. Робев, 'Битола', Македонски преглед, том XIII/I, 4, Б. Коропановски, *Битола низ вековите*, Битола 1986, 13.

ради стратешки причини? Подоцна овој град се проширил вон ѕидините на Хераклеја во старото јадро кон денешниот град Битола, каде што се наоѓала важната патна крстосница на Виа Егнација, и каде имало по-стар храм, врз кого подоцна била изградена средновековната црква посветена на ‘Свети Великомаченик Димитрија’.⁴⁸

Како заклучок останува дека тврдината Пелагонија - византискиот воен камп и Хераклеја со својот акропол се одделена урбана целина

од блиската битолска градска тврдина на реката Драгор, кои во одделни историски услови имале разновидно административно, воено и религиозно значење. Горенаведените историски извори, археолошките истражувања и византиските печати придонесуваат да се дообјасни историјата на градот Битола, преминот Гавато и византиската военна база Пелагонија и убицирањето на средновековната Битола.

Robert MIHAJLOVSKI

NEW DATA ON THE LOCATION OF THE MEDIEVAL TOWN OF BITOLA

Summary

This study contributes to the location of the medieval bishopric seat of Bitola. Furthermore, we have also attained data from the archeological research “The ubication of medieval Bitola from the 7th to the 14th centuries “, historic references from the chronic of Ioannes Scylitzes dating from the 11th century, with the data on the events during the time of the Czars Gavril Ragomir and Jovan Vladislav. Very distinctive roles have the Byzantine seals that have been discovered during the last decades. Hence, the author attempts to investigate the medieval town of Bitola, and the army fortress of the Komnenos, Pelagonia, that have no interference with Heraclea.

According to the “Tablet from Bitola” of Czar Jovan Vladimir from 1015-1016, discovered in the mosque of Sungur Chaush Bey (1453), the fortress of Bitola should be searched in the old marketplace on the river Dragor, while the palace of Czar Gavril Radomir in the layout of the old Bezisten (Covered bazaar). The military base, and the hunting camp of the Komnenos, the fortress of Pelagonia is found at Heraclea, on the hill Kodru, which till recently was the radar station of the Yugoslav army. The further support to the analysis studies of the author will be research of the epigraphic documents, historic sources, and archeological research.